

CAFE-LOFASZ

– Filológiai etűd

A mikor megkaptam a szerkesztők felkérését, írok az *EX Symposion* Kuncz Aladár számába, olyan boldog lettem, hogy azt elmondani nem t'om. Úgy mondtam igent, olyan kamasz hevülettel. Nem tudtam még, mit írok majd, ám ez egy kicsit sem zavart. Van egy hónapom, gondoltam, egy bő hónapom. 1931. június 24-én halt meg ugyanis Dady (az *y* alkalmi használatára Kuncz egy eddig publikálatlan, 1914. november 11-én kelt noirmoutier-i levelének aláírása bátorít fel), és ugyanazon év július 27-én született meg az apám, akit talán csak azért nem szólítok *Daddy*nek, mert 1956 megfelelő napjaiban nem indult el anyámmal és velem, a pár napos világutazóval *Nyugatra*, mondván, ő magyar, és akármi lesz, ő itt akar élni és halni. Ha evvel a bő hónappal nem tudok mit kezdeni, gondoltam, akkor nem érdemlem meg, hogy betegyem a lábam a *Fekete kolostor*ba, a modern magyar irodalom egyik fogadótermébe, ahová számunkra még a *Halotti beszéd* ismeretlen szerzője írta meg a belépőt. (Mert igen, minden szöveg modern, írták volt akármilyen régen, amely ma is képes szólni hozzánk, s ki állítaná, hogy anyanyelvi irodalmunk XIII. századi démoni nyitánya nem ilyen mű!)

Szégyenletesen későn, csak valamikor tizenkét évvel ezelőtt olvastam először a *Fekete kolostort*, a saját életidőmben még így is jóval korábban, mint ahogyan a negyvenötödik évét élt szerzője megírta. Azóta viszont úgy

járak vissza hozzá, ahogyan a törzshelyemre szoktam, avval a nyugalommal, avval az elégedéssel. Az újraolvasások révületének utóhullámai közé csak lassan úszott be a zavaró emlék: Szörényi László élvezetes, ám annál lehangolóbb kötetében erről a könyvről is szó esik. Még Pomogáts Béla – a maga idejében igen bátor – írására¹ hivatkozva tudatja velünk, hogy az a – terjedelmileg nem jelentős, ám tartalmilag annál jelentéseesebb – szövegcsönkítés, amely a regény utolsóelőtti fejezetét és a zárómondatát még az 1960-as (a második világháborút követő első) kiadás során érte, rendre sújtja a további kiadásokat is.² Nem fogok itt behatóbban foglalkozni e két szöveghellyel, mert a készülőfélben levő, Boka László és Filep Tamás Gusztáv szerkesztette Kuncz Aladár-életműsorozat *Fekete kolostor*ának gondozója, Jeney Éva bevezető tanulmányában alaposan körüljárta a regény különféle kiadásainak – a fönti két szöveghelyen messze túlterjedő – csönkítástörténetét.³ Két észrevételt tennék csupán.

Először is jelzem, hogy Szörényi kötetének megjelenése óta a regény további három kiadásban látott napvilágot, s ezek – a korábbiakhoz hűen – mind továbbviszik a csönkításokat. Immár bizonyára nem „a szomszédos nép érzékenységre való tekintettel” (Pomogáts), hanem pusztán szerkesztői trehányaságból és tudatlanságból. Az életműsorozat fönt jelzett kötete így hosszú idő óta az első lesz, amelyben az olvasó újra a regény teljes szövegét kapja a kezébe.

Egy gondolatot továbbá – hátha más ezekkel a szavakkal sosem írná le – az utolsó mondat is megérdemel. „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérkeztünk” – olvashatjuk a regény mind a (ha jól számolom) tizenegy második világháború utáni kiadásának végén. Kuncz Aladár azonban a következőképpen zárta le a könyvét, amint az az 1931-es első és az azt követő összes háború előtti kiadásban olvasható: „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérkeztünk: egyik

¹ *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1976. 415. o.

² Szörényi László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 2000. 71–72. o.

³ Köszönettel tartozom Boka Lászlónak, amiért a nyomtatás előtt álló szöveg .pdf-változatába betekintésem engedett.

1. Színpad
 2. Színpadi jelenet Zenehallgatás

Az Île d'Yeu-i színpadkép eredeti felvétele
 (oszk Kézirattár Analekta 11.870)

fájdalomból a másik, sokkal nagyobb fájdalomba.” A regény belső idejében valamikor 1919. május végén vagyunk, amely nagy valószínűséggel azonos a történet valóságos, külső idejével, tehát „a magyar Tanácsköztársaság dicsőséges 133 napjának” (amint az az 1989 előtt iskolákba jártak emlékezetében halálukig visszhangzani fog) kellős közepén. Az 1960-as év – vagyis a háború utáni első megjelenés – bizonyára óvatos kiadói cenzorának szemében a „szokk nagyobb fájdalomba” zárlat okkal tűnhetett veszélyesnek, hiszen a kádári konszolidáció (kultúr)politikai

hatalmasságai könnyű szemmel olvashatták félre a mondatot: a rendszer politikai előzményeként számon tartott és ünnepelt proletárdiktatúra viszonyainak kárhoztatásaként. A záró félmondat azonban, amint arra fönt említett 1976-os írásában már Pomogáts Béla is utalt, a regény összefüggésébe helyezve és Kuncz kolozsvári beágyazottságát is tekintve, egészen bizonyosan nem a Tanácsköztársaságra, hanem Trianonra utal. „Ennek a törlésnek – írja Pomogáts – hasonlóképpen túlzott aggályosság lehetett a magyarázata, hiszen senki sem gondolhat komolyan arra,

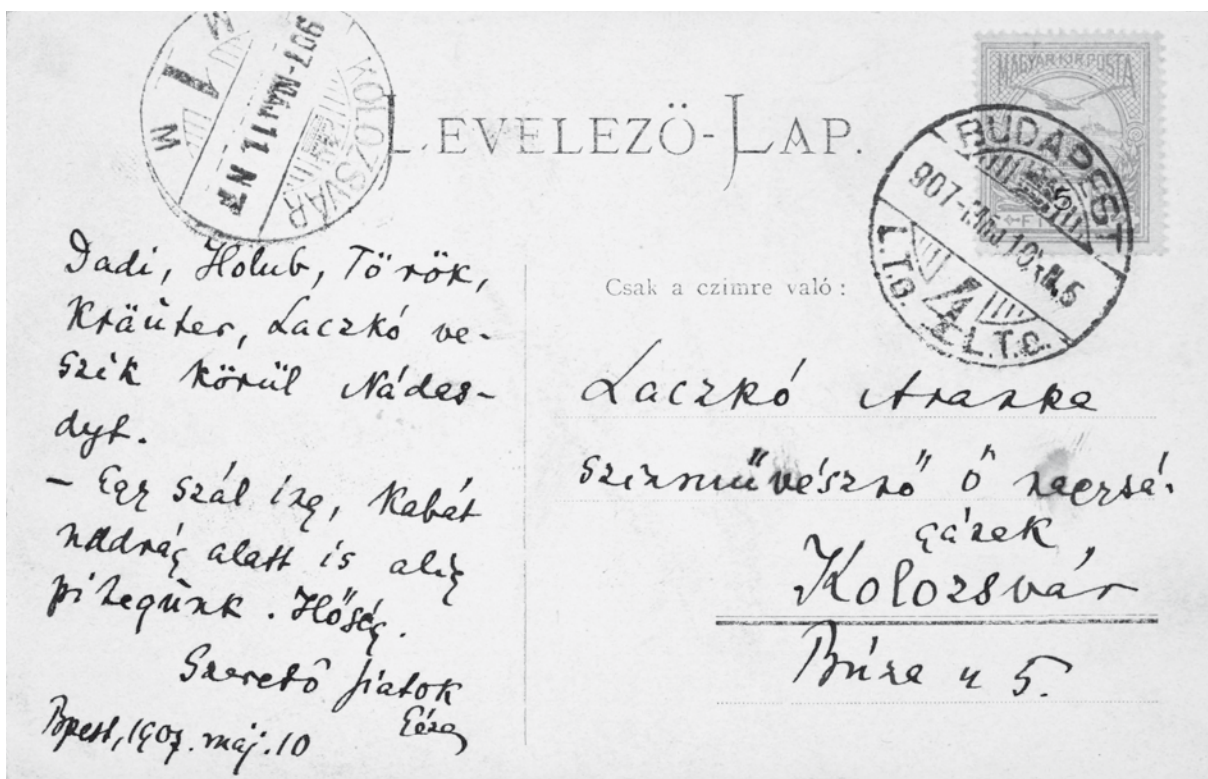

Kuncz Aladáról (jobboldalt ül) nem sok fotó maradt ránk, így igen becses e mindeddig ismeretlen fiatalkori kép, amely Laczkó Géza hagyatékából került elő.
(oszk Kézirattár, 545-ös fond)

hogy ezt a szomorú záróakkordot Kuncz Aladár részéről politikai tüntetésnek lehetne tekinteni.” Gondoltak-e volna ilyesmire vagy sem, és ha igen, kik, sosem tudjuk meg, mert a törlés elejét vette ennek. Annyit mindenestre bizvást állíthatunk, hogy a szövegösszefüggésbe helyezett értelmezés, vagyis az Erdély elvesztésére és az ország kétharmados megcsonkítására való utalás ugyanúgy elfogadhatatlan lett volna a hatalom szemében, hiszen a kádári konszolidáció első év-tizedében Trianon teljes tabunak számított, s örök időkre megbonthatatlanak tetszett a Szovjetunió és a többi szocialista ország testvérisége és barátsága. A szövegcsonkítás azonban – amely a regényt olvasó nemzedékek egész sora számára hamisította meg Kuncz könyvét – nemcsak a fenti két legyet ütötte le egy csapásra, hanem egy harmadik, még becsesebb üzenet zümmögő szellemtesztét is. A *Fekete kolostor* hatszáz oldala végén

ugyanis ez a mondat nem azt jelenti, amit a ma élő (önismeretre és -vizsgálatra konokul nem képes és hajlandó) nemzedékek többségének tudatában: nem a saját nemzeti fájdalom egyedülvalóságát és kizárólagosságát. Épp ellenkezőleg, Kuncz regényének szöveg-egészében a történelmi Magyarország feldarabolása – mint az első világháborús apokalipszis (egyik) magyar szólama – csupán a maga szerves helyét nyeri el az emberi és társadalmi értékek összeomlásának nagy kavalkádjában. A megfogalmazás méltóság-teljes eufemizmusa azután nem csupán a szöveg hangnemének tisztaságát tartja meg, de Kuncz ösztönös történelmi érzékét is dicséri, hisz a záró mondatot ugyan 1931 márciusában írta le, de nem felejtette, hogy a Trianon szó 1919-ben még nem létezett a magyar nyelvben, oda csak 1920. június 4-vel, a békeszerződés aláírása óta vonult be fekete selyembetűivel.

Laczkó Géza képeslapja édesanyjának, „Laczkó Aranka színművésznő öngyságának” Kolozsvárra. A későbbi író, Kuncz Aladár közeli barátja, a következőket írta a képeslap hátoldalára: „Dadi, Holub, Török, Kräuter, Laczkó veszik körül Nádasdyt. Egy szál ing, kabát, nadrág alatt is alig pihegünk. Hőség. Szerető fiatalok[,] Géza[.] Budapest, 1907. máj. 10.” (oszk Kézirattár, 545-ös fond)

Nos, mindeme előzmények után nem gondoltam, hogy épp filológiai téren szolgálhatok új adalékkal a *Fekete kolostor* kiadástörténetéhez. Nem más, csupán a kötelező körültekintés reflexe dolgozott bennem, amikor az Országos Széchényi Könyvtár által birtokolt összes kiadás egy-egy példányát kikértem megtekintésre, s ugyanezen okból néztem meg a Kézirattár különféle nyilván tartásait is. De nem is itt kezdem, hanem a saját példányomnál, amelyet annak idején oly gyanútlanul olvastam és nézegettem. Mivel fehér borítói, barátságos arányai és visszafogott illusztrációi miatt mindig is kedveltem a Szépirodalmi Könyvkiadó *Magyar Elbeszélők* sorozatát, az Ács Margit ma is eleven tanulmányával kísért, s Szántó Piroska színes grafikáival illusztrált 1975-ös kiadást vettem meg és olvastam el. Bizonyára ez utóbbi – a sorozat egyéb köteteinek belső arculatát követő – eljárás következtében ke-

rültek a regényhez tartozó rajzok és fényképek a kötet végére, amelyek – amint a háború előtti kiadások kézhez vétele során láthattam – eredetileg a szövegtestben szétszórva helyezkedtek el. Ennek önmagában nem volna jelentősége.

Sokáig egyszerűen örültem, hogy nem csak a regény létezik, az anyanyelvemnek ez a talán legszerényebb nagyregénye, de a foglyok, a „szereplők” jóvoltából még eredeti rajzok és fényképek is vannak hozzá. Ez nem csupán önmagában remek, gondoltam, de így olvasás közben nem mindig kell elképzelnem alakokat és helyzeteket, amit az agyam akkor is megtesz, ha észre sem veszem. Ha valamiben, ezeknek a rajzoknak és a (sokszor az esendőségig elmosódott) fotóknak a hitelességében azután nem kell kételkednem, gondoltam még a szöveghamisítás tudomása után is. Hosszan nézegettem őket már olvasás közben, majd azután is, s különös

kedvvel az Île d'Yeu-i színpadot, amely „szakmai” szempontból is felkeltette az érdeklődésemet. A játéktér fölé festett, lokálhangulatot árasztó félkörív jobbára német nyelvű, öngúnyban tobzódó szecessziós feliratai közt ugyanis különös fogásra akadtam. CAFE-LOFARZ – olvasható a többinél jóval nagyobb betűkkel az ornamentizált felirathalmaz közepén. Láttam ugyan nyomban, hogy afféle francia–magyar–német szótorzóval van dolgom, de nem tudtam, mit jelent a német elem. (Az ékezetek hiányát kellőképp indokolta a nagybetűs írásmód.) A szótár megtekintése után nyert így értelmet a felirat: LÓFING-KÁVÉHÁZ. Jót derültem magamban, ám a szokatlan név sem a történetből, sem a regényből, sem a képből nem lógott ki, noha a jelentése elég közel volt a lólábhoz. Ha az ember, a szellem embere – tehetjük hozzá, de

„Pajtásomnak, Kuncz Aladár úrnak 1917. január 28-án” – olvasható a fényképen a rabtárs „színész”, Edouard ajánlása (oszk Kézirattár Analekta 11.870)

akárki – odamegy a világ fővárosába, mert áhítattal óhajtja élvezni azt és ápolni a kultúráját, és hálából ezért internálják és fogva tartják bő négy és fél évig, csak mert épp világháború van és ő az ellenséges ország állampolgára, nos, fogsága lokálszínházát ebben a helyzetben indokolt e nem egészen szalonképes névvel illetni, gondoltam, és nem gyanakodtam tovább. Valószínűleg így tett még az a néhány, hozzám hasonló olvasó is 1960 (a háború utáni első kiadás) és e kis írás megjelenése között: vagy eleve tudta műveltsége okán, hogy mit lát, vagy ha nem, megtekintette ő is a szótárát, és a derűtlenség után nem gyanakodott tovább. Én sem tettem volna, ha nem akad meg a szemem a könyvtárban az 1931-es első kiadás (és a háború előtti további képes kiadások) felvételén, amelyen a bűzlő szó utolsó három betűje helyén mindössze egy fehér folt látható. Úgy ráadásul, a folt alakja olyan, hogy az A betű kivehető, de az R-nek (gondolnánk) és a Z-nek látható a teteje, s a Z-nek némileg az alja is. S ismétlem, így, evvel a fehér folttal jelent meg a felvétel a regény összes olyan háború előtti kiadásában, amely az első kiadás rajzai mellett a fotókat is hozta. Az emberiség háborúinak mindenben végtelen, négy lábú katonáinak anyagcseréjét megidéző kávéháznevet, mondom, kezdettől elfogadtam valódinak, ez a fehér folt azonban roppantul bűzleni kezdett.

A nyomozás e pontján vált fontossá az a felbecsülhetetlen értékű pallium, amelyben (az oszk Kézirattárának Analekta-katalógusa szerint a 11.870-es szám alatt) Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ának eredeti rajzai és fotói találhatóak. Remegő szemmel nyitottam ki és kezdtem nézegetni, már a rajzoknál láttam, hogy az anyag nem teljes. Nem minden rajzot leltem ugyanis ott, amelyek a kötetben szerepelnek, igaz, a fotók között evvel szemben négy olyant is találtam, amelyek eredetiségéhez szintén nem fér kétség, ám amelyek valami okból kimaradtak a kötet első (s ennek következtében összes többi) kiadásából. Végre kezembe vehettem tehát az Île d'Yeu-i színpadkép eredeti felvételét. Ezen pedig az

írásom címéül választott felirat tűnt elém: CAFE-LOFASZ. Nagyjából a következő történet rajzolódik ki tehát a szemünk előtt:

I. Kuncz Aladár (esetleg egy fogolytársa) nem csupán hazatért a fogságból, de öszszegyűjtötte, magával hozta és megőrizte a noirmoutier-i és Île d'Yeu-i igen bő négy és fél év során keletkezett rajzok és fényképek egy részét. Ez az 1931. március 14-re elkészült⁴ regény illusztrációs anyagaként akkorra egészen bizonyosan kikerült a szerző keze közül, hisz kézírata befejezése után szinte nyomban ágynak dőlt. Ha igaz, Kuncz – egy másik nekrológjának híradása szerint⁵ – ugyan csak valamikor április végén került a budapesti Verebély-klinikára, ám a könyve tördelését már semmiképp sem kísérhette figyelemmel, s korrektúrárt sem kaphatott. A *Fekete kolostor* ugyanis – angol fordítója 1934-es híradása szerint⁶ – hét héttel a szerző halála előtt, azaz valamikor május 8–10-e körül jelent meg Kolozsvárott. Kuncz Aladár tehát (és az első kiadás olvasói) a könyv fella-
pozása során szembesülhettek csupán avval a kissé ügyetlen – vagy nagyon is ügyes? – fehér folttal, amely a kérdéses szó utolsó három betűjét úgy-ahogy kitakarta. Meg ugyan nem lepődhettek, mivel tudták jól, hogy a kor írott és íratlan szabályai szerint az emlős lények hímtagjának közkeletű megnevezésére szolgáló szó nyomtatott alakban nem jelenhetett meg magyar nyelven. S még össze is kacsinthattak, hisz a kitörölt betűk maradékai láttán nem volt nehéz elolvasni a száműzött szót.

II. S így ment ez 1944-ig, a könyv háború vége előtti utolsó, sőt egészen a már említett 1960-as, második világháború utáni első kiadásáig. Észrevételemet a már említett kritikai kiadás bevezető tanulmányában Jeney Éva is szóvá teszi: „Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az 1931-es, legelső kiadás tartózkodó »képcenzora« a XVIII. fejezet *A színpad* című képén a *Café* nevéből a Ló... kezdetű szó második tagját kitakarta, s a fotó attól kezdve jelen kiadásunkig így maradt, szemérmesen, mint a menyasszony.” Fontos azonban tu-

4 *Brassói Lapok*, 1931. június 27. 5. o.

5 *Ellenzék*, 1931. június 26. 2. o.

6 *Black Monastery*. Chatto and Windus, London, v. o.

Guillaume órmeister életörömtől és szívjóságtól ragyogó alakját nem csupán a kötetben közölt noirmoutier-i csoportképen, de ezen a már-már bukolikus portrén is megcsodálhatjuk (oszk Kézirattár Analekta 11.870)

datnunk az olvasóval, hogy – amint fentebb írtuk – nem így történt, hiszen az 1960-as és az azt követő kiadásokban nem a törlés fehér foltja látszik, hanem nagyon is hihető betűkkel a LOFARZ (*Mittelhochdeutsch*: [lól]fing) szó olvasható. Míg a fehér foltot ejtő *ultima manus* nem a szerző keze volt tehát, az ugyancsak azonosíthatatlan *proxima manus* már meg is hamisította a képet. A kötetet Király István és Szabolcsi Miklós lektorálta, a bevezető tanulmányt pedig irodalomtörténet-írásunk legendákkal övezett alakja, Bóka László vetette papírra. (Írásom kötetlen műfaja megengedi, hogy e legendák közül egyet itt is megosszak önökkel. Nekem apám, neki pedig a Magyar Rádió 1988-ban öngyilkossá lett, lassú beszédű, angyali dramaturgja, Litványi Károly adta tovább valamelyik éjszakába nyúló borozásuk alkalmával. Eszerint Bóka egyik vizsgálója alkalmával a következő kérdést kapta Gombocz Zoltántól: „Kolléga úr!

Ha van rá magyarázat, miért maradt ki a kötetből még ez a felvétel is, amelyen Kuncz a von Bergen által számára faragott – orosz szerelmét fába álmódó – fejű csellóval látható, hát csak az író sokak által emlegetett szerénysége lehet az.
(OSZK Kézirattár Analekta 11.870)

Legyen szíves, sorolja fel nekem a Nagykörút kocsmáit a Boráros tértől a Jászai Mari térig!” S miután a tanítvány megtette ezt: „Köszönöm. A jelest mindenképp megkapta volna, de miután mondott kettőt, amit nem ismerem, kitűnőt kap!”) A képhamisítás – ha nem is föltétlen a jóváhagyásukkal történt – nem kerülhette el a figyelmüket, Bókáét semmiképp sem. Sőt, fölfoghatta amolyan időzített (bűz)bombának is, amelyet majd, ha túlsá-

gosan facsarja az orrát, az utókor takaríthat el a könyvből. Az eredeti betűket meghamisító metszés emellett nem csupán formailag mondható sikerültnek – láthatják, csupán az 1931-ben törölt „s” betűt kellett „r”-ré formálni! –, de tartalmilag is igen jó korjelző. LOFASZ még nem, de lófing – középfelnémetül – már igen: íme a legtávolabbi, még elérhető határpont a kádári konszolidáció Magyarországának irodalmi prudéria-horizontján.

III. A *Fekete kolostor* említett képanyaga 1983-ban került az OSZK Kézirattárának tulajdonába – az ÁKV Antikvárium árverésén vásárolta a könyvtár egyik munkatársa. A rajzok és a fotók 1931 és 1983 közötti újtjáról így semmit sem tudunk, kézbe véve őket mégsem fér hozzá kétség, hogy eredeti, hiteles darabokkal van dolgunk. Az Île d’Yeu-i színpadkép fotója, amelyen – mint Önök is láthatják – a CAFE-LOFASZ felirat olvasható, szokatlan helyzet elé állítja így a Kuncz Aladár-életműsorozat mégiscsak legfontosabb kötetének szerkesztőit. A könyv első valóban hiteles változatát akkor tehetik az olvasók kezébe, ha olyan munkát állítanak elő, amelyik az első kiadás fehér foltját és a háború utáni kiadások hamisítását egyaránt eltünteti, vagyis olyat, amilyen eddig még soha nem jelent meg a regény nyolcvannégy éves történetében.

Tudjuk, hiszen a *Fekete kolostorban* mindenki a saját nevéen szerepel, hogy Kuncz mellett kik voltak még magyarok Noirmoutier-ban és Île d’Yeu-n. Egyáltalán nem biztos így, hogy az öngúnyos-keserű kávéháznevet Dadi (mert persze ez volt a tipikus autográf és kortársi írásmód) találta ki. Mindenesetre bizonyítható, hogy a szó sem tőle, sem a békeidők kávéházától nem állt távol. 1909 augusztusában, Párizs első hódításakor így ír például legközelebbi barátjának, Laczkó Gézának: „Édes Gézám, a Boul. St. Mich. egyik kávéházában otthonos allűrökkel ülve írok. (...) Valami nagy, általános és objektív gyönyöröm van állandóan[.] (...) Csupa szivacs lettem mindenütt, s érzem, hogy tellek napról-napra. Röviden szólva a Gare du Nord[-]ről átugrottam saját magamat, s a pesti

hullámot ott hagytam rothadni a Place de la Republ. ló...i között.”⁷ Fehér folt helyett itt három pontot látunk, s hogy nem az akkor bizonyára virágkertes tér lótuszairól, hanem az utasokra várakozó konflisok négylábúiról van szó, azt éppen e pontok tudatják velünk. De nem is ez érdekes. Ott van a regényben két szűkszavú mondat (a fõnt említett, 1975-ös kiadás 28–29. oldalán) Európa eltűnt kávéhá-

záról is, amelynek fájdalmas elvesztésére az Île d’Yeu-i foglyok mosdatlan száju névvalasztása utal. Forma szerint ugyan még a mi tájainkon is továbbélt a két világháború között, s a felismerhetetlenségig átalakulva él ma is, ám jövõváró és -hívó pamlagaira 1914 nyara óta sem polgár, sem a szellem embere nem telepedhetett vissza többé.

⁷ Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931)*. Sajtó alá rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. Kriterion, Bukarest, 5. o.

„Kávéházban ültem, olvastam. Szememen monokli, elõttém abszintes pohár.”

Az Île d’Yeu-i színpadkép az 1931-es kolozsvári elsõ kiadás 112. és 113. oldala közt – a törlés fehér foltjával

Az Île d’Yeu-i színpadkép az 1960-as és az azt követõ kiadások hamisított feliratával

